

**ГРЯХ И ОТЧУЖДЕНИЕ
(ОПИТ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПРОЧИТ
НА ПОВЕСТИТЕ „ЗМЕЙ“ НА АНТОН СТРАШИМИРОВ
И „ГРЯХ“ НА ГЕОРГИ РАЙЧЕВ)**

Илия Точев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**SIN AND ALIENATION
(A COMPARATIVE READING OF THE NOVELS DRAGON
BY ANTON STRASHIMIROV AND SIN
BY GEORGI RAYCHEV)**

Iliya Tochev

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

This paper aims to show the connection between sin and alienation from existence by analysing two novels: “Zmey” (“Dragon”) by Anton Strashimirov and “Gryah” (“Sin”) by Georgi Raychev. Some of the main characters of the novels are defined as “foreigners in the existence” – each of them in a different way. Many citations from the two texts make an effort to prove this statement. Sin is explained as a reason for some kinds of alienation from existence.

Keywords: sin, alienation, existence, Anton Strashimirov, Georgi Raychev

В част от разказите си Георги Райчев се насочва към въпросите на човешката душевност и труднообяснимите механизми, на които тя е подвластна. С подчертания интерес към нездравото, към престъпните склонности в човешката природа – изобщо към всичко, което човек се страхува да признае за себе си, психологическите разкази на Георги Райчев са посочвани като пример за „разобществяване“ на личността спрямо колектива – процес, започнал след войните. Ако до този момент личността е била част от дадена общност, управлявана от „градивни сили“, сега на повърхността са излезли тъмните влечения и неконтролируемите инстинкти на човека (Нонев/Nonev 1941: 174).

В художествената проза на Георги Райчев от този тип са налице две основни провинения, които са до известна степен задължителни за изграждането на сюжета: прелюбодеянието и убийството. Те може би не са налице във „всички негови разкази“, както твърди В. Русева (Русева/Ruseva 1994: 11), като пренебрегва разказите, по-близки до

реалистичната традиция. Нейното наблюдение е напълно валидно за онази част от творчеството на писателя, в която той се опитва да даде израз на противоречията, разкъсващи човешката душа. Някои от по-обемните му произведения, например повестта „Грях“, също се подчиняват на тази обща закономерност.

Между повестта „Грях“ на Георги Райчев и повестта „Змей“ (1900) на Антон Страшимиров може да се открие интертекстуална връзка. И двете повести си поставят за цел да проследят и анализират тъмните прояви, заложенни в душевността на човека. Заедно с това подлагат на съмнение традиционните патриархални добродетели, които са били посочвани като стожер и градиво на българското общностно живеене. В тях властва усещането за дисхармоничност в човешката душа, за повсеместна разруха на добродетели, която застрашава вековния екзистенциален модел. Ето защо в настоящото изследване се предлага прочит на текстовете, при който грехът е разгледан като водеща причина за отчуждаването на човека от колектива. В този смисъл въпросът за „конflikта между личност и среда“, посочван като периферен за повестта „Грях“, доколкото е „само загатнат“ (Цанев/Tsanev 1926: 327), е обвързан с основния проблем на повестта, изведен в заглавието ѝ.

Промяната в живота на Пройчо и Галунка („Змей“), на Стан, Елка и Дико („Грях“) дава основание за определянето им като „чужденци в битието“. Четени през опозицията *греховност – праведност*, тези персонажи може да се разпределят в две групи: Пройчо и Галунка са несправедливо обвинени, че поддържат еротични отношения; Елка от „Грях“ е съпричастна на греха, макар и да не е негов инициатор; Стан е извършил греха *прелюбодаяние* и друг грях, „смекчена форма на братоубийство“ – нанася побой на брат си Дико, който остава жив, но губи разсъдъка си, а Дико е реален извършител на братоубийство. В двете повести отчуждението е представено многоаспектно. Като оставим настрана сторения или несторения грях, всеки от тези персонажи има и други причини да бъде изключен от общността.

Чуждостта на Пройчо е настойчиво подчертана и аргументирана по различни начини. Пройчо е едновременно мним грешник и съвсем реално пострадал от чуждо прегрешение. Неговото слабоумие, лишаващо го от обичайната вписаност в живота на колектива, е резултат от побой. „Грехът“ на Пройчо се състои в това, че някога е излязъл *на стое* заедно с Галунка, избраницата на брат му, което за Станкул е равнозначно на интимна връзка между двамата. Заради този свой мним грях Пройчо и Галунка са наказани с побой: Галунка е пребита

от брат си Тодор, а Пройчо – от брат си Станкул. Друг грях на Пройчо, този път от гледна точка на езическото световъзприемане, е нарушаването на общностните предписания, което привлича змея към него и става причина за бедата, сполетяла селото. Във втория фрагмент на първата част е казано, че „овчарче, което не знае, та свири вечер пред кошарина, когато месечко сърп покаже“, ще бъде орисано да стане змейно (Страшимиров/Strashimirov 1979: 208 – 209). Едва ли е случайност, че по време на злополучното стоене Пройчо свири: „Той се беше заплеснал към виторожката месечинка и свиреше на свирка“ (Страшимиров/Strashimirov 1979: 235). Галунка насърчава Пройчо да продължи да свири: „[...] и го подстрои да засвири проточно и високо. Пройчо свиреше – трепкаха и се кършеха пръстите му“ (Страшимиров/Strashimirov 1979: 235). От такава гледна точка Галунка става косвен виновник за злочестата му орисия. Следователно Пройчо е чужд, от една страна, заради своето състояние, резултат на несторен грях (според християнската парадигма), а от друга страна, защото именно той е нарочен за залюбен от змея (според езическата парадигма). Отчуждението е, метафорично казано, заразно: „Забранени са всякакви контакти с тях (с набедените за виновни за общото злощастие – бел. моя, И. Т.) и онзи, който наруши забраната, има същата участ“ (Лебедова/Lebedova 1993: 85). Казаното напълно важи за Галунка, която съчувства на Пройчо, единствена се грижи за него и се държи с него като с човек¹. Затова тя е обречена да сподели съдбата му: редом с него е гледана с подозрение и намира смъртта си в пожара, причинен от све-кървата. От друга страна, когато Пройчо се свързва „с чуждата за дома Галунка, той също става чужд за семейството си“ (Лебедова/Lebedova 1993: 84). Пройчо е чужд, гонен отвсякъде, дори собствените му родители го отблъскват и не го припознават като свой: „[...] и сам татко му, дядо Фото, рече – да му не е на очи Пройчо, нека го ни чува, ни види“ (Страшимиров/Strashimirov 1979: 215).

Дико от повестта „Грях“ е подобен като типаж на Пройчо: той също е слабоумен, и то отново заради побой, нанесен му от по-

¹ Не е случайно, че при въвеждането на образа на Пройчо, гонен от децата, идва уточнението: „Пес сякаш гонеха“ (Страшимиров/Strashimirov 1979: 211); на две места за евентуалната смърт на Пройчо се употребява глаголят „отслекам“, който е обичаен, когато става въпрос за смъртта на животни – Страшимиров/Strashimirov 1979: 214, 219 (вж. приложението „Непознати, малко известни, старинни или чужди думи и изрази“ към съответното издание, където на стр. 797 думата „отслекало“ е обяснена с „животинско умирање“).

големия му брат (дори имената на по-големите братя в двете повести са почти идентични – Станкул в „Змей“, Стан в „Грях“). Докато обаче Пройчо от „Змей“ на Страшимиров е беззащитната жертва на хорската злоба и желанието за мъст, Дико от „Грях“ сам извършва отмъщението². Ако в „Змей“ Пройчо е единственият герой заедно с Галунка, който не е носител на разрушителното начало, Дико от „Грях“ е герой, у когото неколккратно се подчертава наличието на дивото, зверското. Отбелязвано е, че тъкмо към тези ситуации, когато на показ излиза атавистичното, грубо животинското, е насочен творческият интерес на Георги Райчев; така се създават „жестоки, крути, почти нечовешки образи“ (Нонев/Nonev 1941: 175 – курсив мой, И. Т.). За Станкул Дико е „получовек, полуживотно“, а и самият финал на творбата отново изтъква, че Дико убива Стан със „страшна, нечовешка сила“ (Райчев/Raychev 1982: 168). Тази двойствена същност на Дико (едновременно човешка и животинска, зверска) го изключва частично от общността, той едновременно присъства и не присъства в нея. Когато се взема решението Дико да се ожени, тоест да бъде включен като пълноправен член на човешкото общество, това се посреща с недоумение и изненада. Самият Стан не може да си представи какъв съпруг би могъл да бъде за Елка слабоумният му брат. Включването на Дико в обществото би имало изцяло формален характер. Дори и за слабоумния Дико е необяснимо защо е нужно всичко това: „Ами, ша ма женят... Глей ко наумили...“ (Райчев/Raychev 1982: 133).

Началната характеристика, с която е въведен образът на Дико в повестта, изтъква, че и откъм душевно устройство, и откъм външност героят е носител на „нещо ненормално, нескопосно“ (Райчев/Raychev 1982: 126). Външността му издава близост със света на животинското, а очите му, вместо да изграждат представа за душевността му, изразяват безумие и неприязън към другите. Отсъствието на душевен живот се компенсират от излишъка на физически сили, поради което всички останали, макар и да се подиграват с него, се страхуват от гнева му. От казаното за Дико следва, че неговата чуждост е следствие не на извършения грях, а по-скоро грехът му е резултат на неговата животинска същност. Биологичното е изведено на преден план и при обясненията за причините, тласнали Стан към греха: героят някога е имал „чисти помисли“, но те не успяват да се противопоставят на „биоло-

² За това – как змейското, тоест чудовищното, присъства у всички герои в повестта „Змей“, като неговите съставни елементи са разпределени между тях, вж. у Т. Ичевска (Ичевска/Ichevska 2000: 69).

гичните нагони у човека“ (Нонев/Nonev 1941: 175). Тази вътрешна борба и разкъсващите противоречия между чистите стремежи и неподвластните на волята плътски пориви е същностна характеристика на човека (Божков/Vozhkov 1943: 227). В това противоборство наклоненията на цивилизацията, „нравствените начала“ са победени: „Стан се събужда погнусен от плътските си сънища, но е безсилен да се бори с тях. „Тъмни сили“ го водят към греха. Тези подсъзнателни влечения ще докарат по-късно и неговата смърт“ (Нонев/Nonev 1941: 175). В момента, когато е обзет от греха, героят е направляван от ирационални пориви и влечения.

Мотивът за чуждостта на Стан от „Грях“ е въведен още в първите страници на повестта във връзка с отношението на героя спрямо бившата му жена Христина. След развода Стан се чувства „изоставен, отрицателен“ (Райчев/Raychev 1982: 125). Оказва се, че дори и по време на съвместния им живот той винаги е бил отдалечен от съпругата си: „Те (бившата жена на Стан и другият мъж – бел. моя, И. Т.) се намериха, те са щастливи, те винаги са си принадлежали един на друг. Той, той беше чужд на нея, чужд между тях. Така се беше чувствувал винаги, така гледаше тя на него, а – в тази минута, той беше уверен в това – така гледаха и другите на него – всички от града, колегите му, жени и мъже“ (Райчев/Raychev 1982: 125). Още от детските си години Стан е прекъснал връзките си с града и обитателите му: „Тежеше му градът; той сещаше, че е чужд там, чужд и нелюбим. А – и сам не го обичаше: ни хората му, ни улиците, ни къщите – така беше от детинство и до днес“ (Райчев/Raychev 1982: 125). От такава гледна точка той е същински „човек без история“ (Шютц/Shyutts 1999: 11 – 12), който съвсем съзнателно е пожелал да не бъде част от миналото на даден колектив. Докато обаче описваният от Шютц чужденец се стреми към общение с колектива, Стан доброволно се отказва от принадлежност към групата, с която не го свързват никакви положителни емоции. Чужденецът на Шютц би могъл да стане част от настоящето или бъдещето на групата, но при никакви положения от миналото ѝ (пак там), докато Стан обективно е принадлежал на това минало, но сам се е отказал от него. Загърбвайки миналото на групата, Стан губи своето настояще и бъдеще в нейните рамки. Участието в миналото на дадена група гарантира запознатост с исторически формиралите се кодове, определящи нормите в нея (Шютц/Shyutts 1999: 17). Когато даден индивид не е участвал в това минало (или както е в случая със Стан – когато е отказал да участва), той не разполага с това знание, достъпно на всички останали членове на колектива, което би му

помогнало безпроблемно да разрешава всевъзможни житейски проблеми по утвърден рутинен модел.

След развода мястото на Стан в общността окончателно и осезаемо се разклаща. Сцената, когато на връщане от града след развода Дико се смее на това, че по-големият му брат е ерген, а той самият има своя жена, показва, че дори от гледна точка на слабоумния създателя се положение е необичайно. Разводът на Стан води дотам, че помалкият брат, който освен това е и слабоумен, се оказва в позицията на по-силния: „от сига ти шъ си бати“ (Райчев/Raychev 1982: 127). След като Елка идва в дома му като жена на брат му, у Стан се пробужда някогашното чувство на симпатия към бившата му ученичка. Елка също носи белезите на изключеност от общността: тя е останала сираче от ранна детска възраст, живяла е „като чужда сред децата“ (Райчев/Raychev 1982: 131) на вуйчо си. Докато е негова ученичка, Елка се отличава със своята „кротка тъга в очите“, момичето е „скръстило мълчаливо ръце, усамотено от игрите на другите“ (Райчев/Raychev 1982: 132). Детето е отхвърлено от детския колектив именно заради своето сирачество: „Нея знаеха, че е сираче, и всички я отблъскваха и пренебрегваха, особено по-заможните и разглезени деца“ (Райчев/Raychev 1982: 132). Положението на Елка сред децата е онагледено чрез сцената, когато след студения зимен ден останалите не ѝ дават да се стопли на печката. Преживяното в детските години явно слага своя отпечатък върху Елка: „Но и като възрастна тя оставаше все така боязлива и затворена: разговаряше малко, сближаваше се мъчно с хората“ (Райчев/Raychev 1982: 132). И Стан, и Елка са посвоему изключени от общността, те са чужди на околните, затова съвсем естествено е да се сближат. Ако връзката на Стан с Христина, останала вън от фабулата на текста, има характера на нещастна и несполделена любов, отношенията между Стан и Елка показват другата възможна посока на развитие – щастливата, но греховна любов (Бумбалов/Bumbalov 1971: 75).

Връзката на Стан и Елка има характера на нарушаване на нормите на обществото, което започва да подозира за случващото се. Стан постепенно все повече губи опората си: „Той чувствуваше само, че почвата под нозете му се рони, а той остава като увиснал във въздуха, сам, неподкрепен от никого, неразбран от никого“ (Райчев/Raychev 1982: 156). За него хорското неразбиране се корени в човешката злоба и жестокост. Според Стан другите не са способни да проявят разбиране към съдбата му, на която той не може да противостои. Още преди същинското прелюбодеяние Стан е имал усещането,

„че гласът на плътта е по-силен от него, че той е играчка в мрежите на тъмни сили, които властвуват над мислите му, над постъпките му и съдбата“ (Райчев/Raychev 1982: 146). Неразбирането, което среща, още повече убеждава Стан, „че винаги е бил сам и чужденец сред тези хора, жестоки в своя див егоизъм“ (Райчев/Raychev 1982: 156). Прегрешението на Стан е имало своите предпоставки в цялостната душевна конструкция на героя, в неговото постепенно отчуждаване, довело впоследствие до фактическото му изключване от социума. То е показано с помощта на още един мотив, който осезаемо сближава Георги-Райчевата повест със „Змей“ на Антон Страшимиров: мотивът за природното бедствие, което е връхлетяло общността заради греха на някой нейн представител³. В „Грях“ първо е паднал град, след което настъпва и суша (в повестта „Змей“ също става дума за суша). В „Змей“ народът е убеден, че виновен за сушата е Пройчо, когото змеят е залюбил. Именно той ще бъде държан отговорен за това всеобщо злощастие, сполетяло селото. Избавлението за общността може да дойде само след физическото ликвидиране на виновния. В „Грях“ вината пада върху Стан: „Стан е изолиран мълком от своите съселяни, обладани от съзнание за неговата вина пред техните нравствени схващания. Това усилва трагичното положение на учителя [...]“ (Цанев/Tsanev 1926: 327); „Не виняха ли те него за всичко това? Несъмнено. В душите им се таят през векове тъмни предразсъдъци; тези хора, родени от земята и за земята, бяха готови да погубят със сляпа жестокост всеки, който би досегнал тяхното егоистично щастие...“ (Райчев/Raychev 1982: 156). Тук Райчев подема зададената от Антон Страшимиров в „Змей“ идея, че в душата на народа дреме нещо тъмно, ужасяващо и разрушително, което само чака удобен момент да се отприщи и да помете всичко пред себе си. Неприязънта на Стан към общността, изразена в горните думи, а и подкрепена от следващия абзац, придобива черти на човеконенавистничество: „От този ден той се затвори в душата си; не срещаше никого, не разговаряше с никого. Той чувствуваше, че и в неговата душа се пробуждат същите тъмни сили, че в сърцето му заговорва злоба, и ухапал устни до кръв – мълчеше“ (Райчев/Raychev 1982: 156). Според Юлия Кръстева омразата е същностна характеристика на чужденеца, тя „го прави реален, автентичен

³ Това, че Пройчо и Стан са, от една страна, чужди на общността, а от друга, са наречени нейни представители, е само привидно противоречие: тяхното място в общността е именно мястото на отхвърления – вж. у Георг Зимел: „Чужденецът е елемент на самата група“ (Зимел/Zimel: 2014: 145).

в известен смисъл, солиден, или иначе казано, удостоверява съществуването му“ (Кръстева/Krasteva 1991: 11). Именно омразата легитимира чужденеца като чужденец.

Изключването на Стан от общността придобива своя предметен израз в момента, когато цялата общност се събира, за да направи молбен за дъжд. По време на късия си разговор със свещеника Стан узнава, че хората вече не искат той да помага в църквата, а предпочитат да се възстанови на тази служба предишният помощник. За Стан това означава, че „те го пдят и от църквата!“ (Райчев/Raychev 1982: 158); „Той се чувствуваше оплют, обруган, опозорен“ (Райчев/Raychev 1982: 159). Причините за това изключване от общностния живот са две: освен заради прелюбодеянието може би и заради някогашния зверски побой, нанесен над Дико, заради който по-малкият брат остава слабоумен. В миговете, преди да се унесе в своето кошмарно съновидение, Стан осъзнава, че именно заради този по-ранен грях (който, както беше посочено по-горе, би могъл да се определи като някаква „смекчена форма на братоубийство“) той „не трябва да стои там и че не можеше да възнася към бога молитвите им...“ (Райчев/Raychev 1982: 163). Ето по какъв начин извършеният грях се оказва същинската причина за изключването на героя от общността.

Това дава и ново, по-разширено, тълкуване на заглавието на повестта: грях е прелюбодеянието, което извършват Стан и Елка, но грях в същата степен е и побоят, нанесен от Стан върху Дико, защото може би именно вследствие на претърпениия ужас Дико е загубил разсъдъка си. Единият грях влече след себе си и другия: ако Стан не беше малтретирал брат си, Дико нямаше да стане слабоумен, следователно нямаше да има нищо неестествено (от гледна точка на Стан) в женитбата му с Елка. Оттук следва, че нямаше да се налага Стан да заема мястото на брат си, т.е. да влиза в ролята на съпруг на Елка, която според Стан по-скоро е трябвало да се падне на него самия.

Когато започват особено тежките родилни болки на Елка, Стан не може да се освободи от усещането, че всички подозират тайния му грях и го обвързват със страданията на родилката: „Той четеше с ужас мислите им: тези тъпи и суеверни жени виняха за всичко него, като че ли той беше сложил върху родилката някакво тежко проклятие“ (Райчев/Raychev 1982: 166). Макар и да не иска да приеме тези обвинения, той все пак се чувства виновен и измъчван от убеждението, че може би именно той е неин убиец. Натрапчивото повторение на думата „ти“ става израз на всепоглъщащата омраза на Стан: „В тази мъничка дума беше включен неговият кървав протест против всичко и всички – про-

тив тази тъпа, дива, безразсъдна и жестока маса, която тровеше душата му; против Христина и проклетия град, против Дика и дори против Елка и себе си..." (Райчев/Raychev 1982: 167). Съзнанието за собствения грях все повече отдалечава героя от целия заобикалящ го свят, а и от самия него.

Финалът на повестта формално въздава заслуженото на виновния. Изначалната хармония би трябвало да бъде възстановена, но всъщност тази сцена съвсем не оставя чувството, че е наложена някаква справедливост. Грехът на Стан е довел до друг страшен грях – убийството. Внушението е, че „грехът – грях ражда“ (Султанов/Sultanov 1976: 177). Ако Стан е направил крачка по пътя към братоубийствения грях спрямо Дико, слабоумният брат извършва същинското братоубийство. Грехът е в началото, грехът е и в края, той е неизкореним и заради него човек губи човешкия си облик, като това е буквализирано във финалните редове на повестта, където „Лицето на учителя беше обезобразено“ (Райчев/Raychev 1982: 168).

Общото внушение на „Змей“ също потвърждава идеята за неизтребимостта на злото, въплътено в образа на змея. Този извод е изразен чрез разпределянето на *змейските* характеристики между героите на повестта. Оказва се, че всеки един от тях е носител на една или друга черта от змейското. Хората, гонейки змея, всъщност гонят *змейското* у самите себе си. Налага се усещането, че *змейското*, което е част от вътрешната им същност, не може да бъде пропъдено (по този въпрос вж. Баева/Baeva 1998: 116 – 117, Ичевска/Ichevska 2000: 69). Един от съществените изводи, които внушават и двете повести, е, че грехът е неизбежен и неизкореним. Това предполага „дълбокия трагизъм на повествованието“ (Баева/Baeva 1998: 117).

Думата „грях“ и нейни производни са употребени в повестта „Змей“ общо осем пъти, като в два от случаите те се отнасят до Галунка и Пройчо, а в останалите шест – до другите представители на общността. При това и двете употреби носят белезите на подчертана условност: първия път на Галунка ѝ се вижда „грешно“ да сложи резето на вратата на хамбара, където спи Пройчо (Страшимиров/Strashimirov 1979: 225); втората употреба е в реплика, изразяваща присъдата на предубедената общност: „грехът е пряко мера“ (Страшимиров/Strashimirov 1979: 246). В пет от другите шест случая думи като „грях“, „грешен“ и подобни са употребени буквално. В самия край на творбата рязко се повишава честотността на употребата: в рамките на две страници се срещат фразите „грешното паство“, „незнайните грехове“ и „грешни мъже“. Даден е вербален израз на усеща-

нето, че именно представителите на общността са истинските грешници, които едва към финала на повестта проявяват признаци на разкаяние. В повестта „Грях“ главните герои не са до такава степен неприятели на греха. Грехът, независимо сторен или предполагаем, разбран като нарушение на нормата, може да изключи човека от социума или да задълбочи неговото извънпоставено положение спрямо общността. Той първо е довел до откъсването на отделни членове на общността, а после и до тяхната гибел, непоправимото е сторено и злото в различните си проявления – ненавист, неприемане на различия, бруталност и жестокост – е направило човека по-малко човек, поставило е под въпрос самата негова човешка същност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баева/Баева 1998:** Баева, А. Инкуба – змей (бесът на фалоса). // *Научни трудове на Висше военно общовоисково училище „Васил Левски“*, книжка 61, Филологии, част първа. Велико Търново, 1998, 113 – 117. [Baeva, A. Inkuba – zmey (besat na falosa). // *Nauchni trudove na Visshe voenno obshtovoyskovo uchilishte „Vasil Levski“*, knizhka 61, Filologii, chast parva. Veliko Tarnovo, 1998, 113 – 117.]
- Божков/Bozhkov 1943:** Божков, С. Георги Райчев като разказвач. // *Българска мисъл*, 1943, кн. 1, 226 – 230. [Bozhkov, S. Georgi Raychev kato razkazvach. // *Balgarska misal*, 1943, kn. 1, 226 – 230.]
- Бумбалов/Bumbalov 1971:** Бумбалов, Л. Георги Райчев – писател психолог. // *Литературна мисъл*, 1971, 1, 67 – 86. [Bumbalov, L. Georgi Raychev – pisatel psiholog. // *Literaturna misal*, 1971, 1, 67 – 86.]
- Зимел/Zimel 2014:** Зимел, Г. *Фрагментарният характер на живота. Есета*. София: Критика и хуманизъм, 2014. [Zimel, G. *Fragmentarniyat harakter na zhivota. Eseta*. Sofia: Kritika i humanizam, 2014.]
- Ичевска/Ichevska 2000:** Ичевска, Т. *Митичното в българската литература – светове и форми*. Пловдив: Етимон, 2000. [Ichevska, T. *Mitichното v balgarskata literatura – svetove i formi*. Plovdiv: Etimon, 2000.]
- Кръстева/Krasteva 1991:** Кръстева, Ю. Токата и fuga за чужденеца. // *Изток*, 1991, кн. 2, 8 – 13. [Krasteva, Yu. Tokata i fuga za chuzhdenetsa. // *Iztok*, 1991, kn. 2, 8 – 13.]
- Лебедова/Lebedova 1993:** Лебедова, Р. За художествената структура на повестта „Змей“ от Антон Страшимиров. // *Език и литература*, 1993, кн. 5 – 6, 79 – 88. [Lebedova, R. Za hudozhestvenata struktura na povestta “Zmey” ot Anton Strashimirov. // *Ezik i literatura*, 1993, kn. 5 – 6, 79 – 88.]
- Нонев/Nonev 1941:** Нонев, Б. Психологическите разкази на Георги Райчев. // *Изкуство и критика*, 1941, кн. 4 – 5, 174 – 179. [Nonev, B. Psihologicheskite razkazi na Georgi Raychev. // *Izkustvo i kritika*, 1941, kn. 4 – 5, 174 – 179.]

- Русева/Ruseva 1994:** Русева, В. Полът – проклятие и мистика. // *Литературен вестник*, 1994, бр. 35, 11. [Ruseva, V. Polat – proklyatie i mistika. // *Literaturen vestnik*, 1994, br. 35, 11.]
- Султанов/Sultanov 1976:** Султанов, С. Истинското лице на Георги Райчев. // *Септември*, 1976, бр. 7, юли, 164 – 194. [Sultanov, S. Istinskoto litse na Georgi Raychev. // *Septemvri*, 1976, br. 7, yuli, 164 – 194.]
- Цанев/Tsanev 1926:** Цанев, Г. Разказите на Георги Райчев. // *Златорог*, 1926, кн. 7, 324 – 331. [Tsanev, G. Razkazite na Georgi Raychev. // *Zlatorog*, 1926, kn. 7, 324 – 331.]
- Шютц/Shyutts 1999:** Шютц, А. *Чужденецът. Избрани студии*. София: ЛИК, 1999. [Shyutts, A. *Chuzhdenetsat. Izbrani studii*. Sofia: LIK, 1999.]

ИЗТОЧНИЦИ

- Райчев/Raychev 1982:** Райчев, Г. *Избрани творби*. София: Български писател, 1982. [Raychev, G. *Izbrani tvorbi*. Sofia: Balgarski pisatel, 1982.]
- Страшимиров/Strashimirov 1979:** Страшимиров, А. *Есенни дни. Избрани творби*. София: издателство на БЗНС, 1979. [Strashimirov, A. *Esenni dni. Izbrani tvorbi*. Sofia: izdatelstvo na BZNS, 1979.]